

TEMSİL

edebiyatında daha çok teşbih, istiare, mezheb-i kelâmî ve irsâl-i mesel / irâd-ı mesel konularıyla ilişki içinde bu konuların alt başlığı halinde ele alınmıştır. Osmanlı belâgatında *Mutavvel Tercümesi*'nden başlayarak *Teshîlü'l-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyi'*, *Arûz-ı Türkî (Sanâyi-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî')*, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî ve Mebâni'l-inşâ* gibi eserlerde yer alan istiare ve teşbih bahislerindeki bilgiler arasında istiare-i temsiliyye üzerinde *Muğni'l-küttâb* ile *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*'de kısaca durulmuş, *Belâgat-ı Osmâniyye*'de ise konu daha geniş biçimde işlenmiştir.

Konuya önceki müelliflerden daha çok önem veren Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta teşbih ve istiarenin bütün çeşitlerine yer vermeyerek sadece istiare-i temsiliyyeyi ele almış, özellikle istiare ile teşbihi mukayese edip bu sanatı incelemiştir. Ona göre Türkçe bu konuda diğer dillerden daha elverişlidir. Doğrudan doğruya anlatılmasında sakınca bulunan, hoş karşılanmayacak gerçekler istiare-i temsiliyye yoluyla ifade edilir. Mânevî hallere canlı bir varlık hüviyeti vererek onlara birtakım söz ve fiiller isnat etmek istiare-i temsiliyyenin özelliklerindedir. Temsilin teşbihle alakası şu tarifte daha iyi görülebilir: "Bir teşbihte benzetme yönü (vech-i şebeh) birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde ise ve birden fazla unsurdan meydana gelmişse buna temsili teşbih adı verilir." Bu durumda benzetme yönü akli ve hayali olduğundan te'vile ve yoruma dayanır ve vehmî özellik gösterir. Ayrıca müşebbeh ve müşebbehün bih birden fazla unsurdan teşekkül ettiği için bir tasavvurdan ibaret olup açıkça değil bir yorumla belirlenebiliyorsa temsili teşbih ortaya çıkar.

Kaya Bilgegil temsili teşbihi, "unsurları arasındaki karşılığın ilk bakışta göze çarpmayacak şekilde ve biri diğerini teyit edecek iki tasavvur grubu halinde kurulduğu yapılar" diye tanımlar. Tafsili ve teksifi olmak üzere iki çeşit temsili teşbih vardır. Bir şeye ait çeşitli vasıflar diğerine ait olanlarla silsile halinde karşılaştırılarak yapılan teşbihe tafsili denilir. Tevfik Fikret "Gay-yâ-yı Vücûd" şiirinin ilk dört kıtasında solucanlarla, sülüklerle, yılanlarla dolu bir kuyuyu tasvir ettikten sonra, "İşte gayyâ-yı vücûd işte o zulmet o batac / Beşerin işte pür ümmîd ü heves müstağrak" diyerek insan hayatını kirli bir batağın içindeki çirpinişlere benzetmesi bu tür temsile bir örnektir. Teksifi temsil ise, "birbirini temsil yoluyla teyit eden birer birleşik teşbih ha-

linde bulunan ve muhtevaları teksifi olan yapılar" şeklinde tanımlanır. Bu tür teşbih bedî konuları arasında "irsâl-i mesel" (isnâd-ı mesel) adıyla anılmakta ve aşağıdaki örnekte olduğu gibi okuyucuyu daha kolay ve etkili biçimde ikna etme amacına bağlanmaktadır: Ziyâ Paşa'nın, "Erbâb-ı kemâli çekemez nâkıs olanlar / Rencide olur dîde-i huffâş ziyâdan" beytinde kâmil insanları çekemeyen eksik / cahil kişiler ışıktan rahatsız olan yarasalara benzetilmiştir. Vech-i şebeh, ışık / nur / aydınlık gibi birçok noktadan açıklanabilecek unsurlardan rahatsız olma biçiminde yorumlanmaya uygun olduğundan burada hem temsili teşbih ortaya çıkmakta hem de mânayı kuvvetlendirmek için ikinci mısraya, "Yarasalar ışıktan rahatsız olur" sözü yerleştirilerek beyitte irsâl-i mesel sanatı yapılmaktadır. Nâmık Kemal'in, "Muîni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâattir / Köpek tir zevk alan sayyâd-ı bî-insafa hizmetten" beyti de hem temsili-i tafsiliye hem irsâl-i mesele örnektir.

Taraflarından biri kaldırılmış belîğ teşbihin adı olan istiare, "teşbihte karîne-i mânia denilen bir engel sebebiyle bir sözün kendi hakiki mânasının dışında kullanmak" demektir. Bunun bir çeşidi olan temsili istiare ise zihinde tek bir tasavvur meydana getirmek amacıyla istiarelerin ardarda sıralanmasından meydana gelir; gizli gizli iş yapan bir kişi hakkında, "Saman altından su yürütüyor" demek gibi. Çocuğunu kaybeden bir anne babayı teselli için söylenmiş, "Sukût ettiyse bir kevkeb sipihri berkarâr olsun / Yere düştüyse bir meyve dırahtı pâyidâr olsun" beyti bu tarz istiareye bir örnektir. Temsili istiareye mesel de denilmektedir. Doğruluğu herkesçe kabul edilmiş meseller ise darbimesel, emsâl, durûb-ı emsâl gibi adlarla anılan atasözleri haline gelir. Temsili istiare soyut yerine somutu koyma esasına dayanır. Bilgegil bu tür istiarenin Fransızca'da "allégorie métaphorique" tabiriyle karşılandığını söylemekte ve bazan birkaç mısra, bazan küçük bir manzume, bazan da bütün bir mesnevinin temsili istiare şeklinde ortaya konabileceğini söyledikten sonra Faruk Nafiz Çamlıbel'in Türkler'in Millî Mücadele'deki şahlanişını temsili surette dile getiren "At" şiirini nakletmektedir. Ancak temsili istiare ile sembolü birbirine karıştırmamak gerekir. Temsili istiare *Kutadgu Bilig*'den Şeyhî'nin *Harnâme*'sine, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ındaki muhtelif parçalardan konuşma dilindeki örneklerle kadar pek çok metinde yer almış ve sıkça kullanılmış bir edebî sanattır. Mevlânâ'nın

Meşnevî'sinde pek çok örneği bulunan, hayvanlarla insan karakterini belirtme yolunda kaleme alınmış hikâye ve masalların anlatımında da bu sanattan sıkça faydalandığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul, ts., s. 250; İhan Ayverdi – Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2005, III, 3109-3110; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 176; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1330, s. 233-246; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s.162-164; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996, s. 247-250; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 111-112, 121-122, 216-217, 249-250; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 140-142; "Temsil", *TDEA*, VIII, 305; "Temsilî İstiare", a.e., VIII, 306.

MUSTAFA UZUN

TEMSİL

(التمثيل)

Tikelden tikele giden
akıl yürütme yöntemi için kullanılan
mantık terimi.

En genel ifadesiyle **temsîl**, "iki şey arasında belli noktalardaki benzerlik veya uyumdan hareketle bunların başka noktalarda da benzer oldukları sonucunu çıkarmak" diye tanımlanır (*et-Ta'rifât*, "temsîl" md.; Tehânevî, II, 1344; Öner, s. 161). Meselâ plastiğin mobilya yapılan tahtaya birçok nitelikte benzerliği dikkate alınarak plastikten de mobilya yapılabileceği neticesi çıkarılır. Bu tür benzerliklerin tabiat olaylarından sosyal olaylara, dinî meselelerden matematiğe kadar çeşitli konularda geçerli olduğu görülür. Mantık açısından temsîl tikelden (cüzî) tikele doğru bir akıl yürütme (istidlâl) yöntemi, dolayısıyla bir zihin işlemidir. Bu işlemde zihin iki şey arasındaki benzerlikten hareketle biri hakkında bilinen bir hükmün diğeri hakkında da geçerli olduğuna karar vermektedir. Örnek: Yer gezegeninin atmosferi vardır ve üzerinde canlılar yaşar; Merih gezegeninde de atmosfer vardır, o halde Merih'te de canlıların bulunması mümkündür.

Batı dillerinde **analoji** (Fr. analogie) terimiyle karşılanan temsîl İslâm mantık literatüründe birbirine yakın ifadelerle tanımlanmıştır: "Hükmün sebebindeki ortaklıklarından dolayı bir tikelin durumunu diğeri bir tikelin durumuna delil getirmek." Meselâ hurmadan yapılan şarap da üzümün yapıldığı şarap gibi haramdır. Çünkü

her ikisinin haram olma sebebi sarhoş edici olmasıdır. Sarhoş etme burada haram olma hükmünün ortak sebebidir. İbn Sînâ, Gazzâlî, Cürçânî gibi birçok müslüman düşünürün temsil tanımları birbirine oldukça yakındır. Buna göre temsil, “aralarındaki benzerlik veya ortak illetten dolayı bir tikelde sabit olan bir hükmü diğer bir tikel için geçerli saymak” demektir. Meselâ, “Gökyüzü hâdistir (sonradan yaratılmıştır), çünkü cisimdir. Bu hüküm hayvanlar ve bitkiler için de geçerlidir, çünkü bu cisimlerin hâdis oldukları görülmektedir”. Ancak Gazzâlî’ye göre bu bilgiyi belli bir forma, ifade kalıbına sokmak gerekir, aksi takdirde temsil doğru ve geçerli olmaz. Gazzâlî bu örneğe göre temsilin şeklini şöyle anlatır: “Bitki hâdistir, çünkü cisimdir” hükmü sabit olunca, “Hayvan da hâdistir, çünkü her cisim hâdistir” hükmü de doğru olur (bu temsilde cisim oluş hâdis olmanın sebebi, dolayısıyla orta terim, varılan sonuç ise bir tümel hükmüdür). Bundan da birinci şekilde şöyle bir kıyas düzenlenir: “Her cisim hâdistir, sema cisimdir, öyleyse sema da hâdistir.” Görüldüğü gibi temsil sonuçta kıyasa irca edilmektedir. Bu sebeple gerek İslâm gerekse Batı mantıkçıları temsilin tek başına bir akıl yürütme yolu olup olmadığını tartışmışlar ve temsil yoluyla yapılan bir akıl yürütmede hem ta’lîlin (dedüksiyon) hem istikrânın (endüksiyon) bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Esasen temsilde aklın iki türlü hareket ettiği görülür. Meselâ, “Ahmet lutufkârlıkta Ali’ye benzer, çünkü ikisi de aynı beldedendir” ifadesi temsil yoluyla yapılan bir akıl yürütme olduğu halde hem istikrâyı hem ta’lîli kapsar. Buradaki istikrâ şöyle düzenlenir: Ali lutufkârdır, o A beldesindedir, öyleyse A beldesinin sakinleri aynı şekilde lutufkârdır. Ta’lîl açısından şöyle düzenlenir: A beldesinin sâkinleri lutufkârdır, Ahmet de A beldesindedir, öyleyse Ahmet de lutufkârdır. Temsil istikrâya dayanan bir ta’lîldir. Ancak bu ta’lîlin dayandığı düşünce ispat edilmemiş fakat varsayılmış bir düşüncedir. Şu halde temsili kıyasın sonucu zorunlu değil daima muhtemeldir. Bununla beraber temsili kat’î ve gayri kat’î diye ikiye ayırıp bunlardan birincisinin kesinlik (yakın), ikincisinin zan ifade ettiğini ileri süren mantıkçılar da vardır.

Temsilde dört unsur bulunur: 1. Kendisine benzetilen (müşebbehün bih). Buna “asl” da denir, çünkü bu, temsilde kendisinden hüküm nakledilen asıl unsurdur. 2. Benzetilen (müşebbeh). Buna fer’ adı verilir, çünkü üzerine hüküm nakledilen unsurdur ve asıl değildir. 3. Bu ikisi arasında bu-

lunan ortak anlam. Temsilin sebebi olan bu unsura “illet-i câmia” da denir. 4. Benzetme (teşbih). Buna da “zâhire” (hüküm) adı verilir. Temsil yoluyla akıl yürütmeyi ilk kullananlardan biri Eflâtun’dur. Aristo bunu devam ettirmiş, daha sonra İslâm ve Hıristiyan Ortaçağ’ında onların bu yönteminden faydalanılmıştır. Temsile kıyas adını veren fıkıhçılar dinî hükümlerin istinbatında temsilden geniş ölçüde yararlanmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1344-1345; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 107-108; Gazzâlî, *Mi’yârü’l-ilm* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire 1960 → Beyrut, ts. (Dârü’l-Endelüs), s. 119-130; Seyfeddin el-Âmidî, *el-Mübîn* (nşr. Hasan Mahmûd eş-Şâfiî), Kahire 1403/1983, s. 88; Ali Sedat, *Mizânü’l-ukûl fi’l-mantık ve’l-usûl*, İstanbul 1303, s. 92; Muhammed Hâlis, *Mizânü’l-ehzân*, İstanbul 1324, s. 65; Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lûgatı*, İstanbul 1954, I, 133-134; R. Virieux-Reymond, *La logique formelle*, Paris 1967, s. 15; Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1974, s. 161-162; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1975, s. 28; Cemil Salîbâ, *el-Mu’cemü’l-felsefi*, Beyrut 1982, I, 343-344.

ABDÜLKUDDÜS BİNGÖL

TEMYİZ

(التمييز)

İnsanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücü anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte “ayırarak” anlamındaki **meyz** kökünden türeyen **temyiz** “iki şeyi birbirinden ayırmak, farklı olanları ayırt etmek, idrak etmek” mânasına gelir. Fıkıh terimi olarak insanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücünü ifade eder. Temyiz kudretine sahip kişiye **mümeyyiz** denir. Kur’ân-ı Kerim’de dört yerde (Âl-i İmrân 3/179; el-Enfâl 8/37; Yâsîn 36/59; el-Mülk 67/8) ve birçok hadiste (Wensinck, *el-Mu’cem*, “myz” md.) “meyz” kökünden türeyen kelimeler sözlük anlamlarıyla geçer.

Günümüz hukuk incelemelerinde fiil ehliyetinin şartları arasında ele alınan temyiz kudreti kavramı (ayırt etme gücü, sezginlik, faculté de discernement, Urteilsfaehigkeit) modern hukuk terminolojisine ilk defa İsviçre Medenî Kanunu ile girmiştir. Meselâ Alman Medenî Kanunu’nun 104. paragrafı ile Fransız Medenî Kanunu’nun 1123 vd. maddelerinde ayırt etme gücünden söz edilmeden fiil ehliyetinin şartları düzenlen-

miştir (Fransız Medenî Kanunu’nun 1124, 1125 ve 1126. maddelerinde 3 Ocak 1968 tarihinde değişiklik yapılmıştır). Bununla birlikte İsviçre ve Türk medenî kanunlarında temyiz gücüyle ilgili doğrudan bir tanımın verilmeyip, “Yaşının küçüklüğü yüzünden veya akıl hastalığı, akıl zayıflığı, sarhoşluk ya da bunlara benzer sebeplerden biriyle akla uygun biçimde davranma yeteneğinden yoksun olmayan herkes bu kanuna göre ayırt etme gücüne sahiptir” denilmiştir (Türk Medenî Kanunu, md. 13). Bu ifadeden zıt kanıt yoluyla çıkan anlam esas alınarak ayırt etme gücünün “akla uygun (mâkul) biçimde davranma yeteneği” şeklinde tanımlanması bazı yönlerden eleştirilmiştir. Meselâ kalabalık bir cadde üzerindeki bir bahçe içinde silâh eğitimi yapmak, gelip geçenlerin kayıp düşmesine yol açarak eğlenmek için kaldırılma muz kabuğu atmak gibi davranışlar mâkul olmakla birlikte bu hareketleri yapanların akla uygun davranma gücünden yoksun buldukları söylenemez. Buna karşılık dış görünümü ve mâkul davranışlarıyla mümeyyiz izlenimi vermekle birlikte yaptığı fiilin sebebini ve anlamını idrak edemeyecek durumda olan bir akıl hastasının veya temyiz çağına ulaşmamış çocuğun temyiz gücünden söz edilemez. Temyiz gücünün mahiyeti konusunda Türk hukuk doktrininde genellikle benimsenen görüş şöylece özetlenebilir: Psikoloji biliminin verileri dikkate alındığında akla uygun davranan bir kimsenin temyiz gücüne sahip olabilmesi için bu hareketinin düşünce-muhakeme, istek-irade ve icra şeklinde üç aşamadan geçmesi gerekir. Nitekim İsviçre Medenî Kanunu’nun ilk projesinde (md. 16) yukarıda geçen kanun hükmünün anlamını tayin bakımından önemini koruyan, “Yaş küçüklüğü ... dolayısıyla fiil ve hareketlerinin sâikini ve sonuçlarını doğru olarak idrak edemeyen veya doğru bir idrake uygun hareket edemeyen kimse fiil ehliyetine sahip değildir” ifadesi yer almaktaydı. Temyiz gücü psikolojik ve nisbî bir kavram olup olay kişi ve fiilin özelliklerine göre her somut sorun bakımından incelenip kişide temyiz gücünün bulunup bulunmadığının belirlenmesi gerekir. Hukuk açısından önemli husus bu gücün kişide fiilin yapıldığı anda mevcut olup olmadığıdır. Anlaşmazlık durumunda hâkim psikoloji biliminin verilerinden de yararlanarak bu hususu tesbit eder. Temyiz gücünün nisbî nitelikte olması bunun sürekli bir güç olmadığını da gösterir. Kişi belirli bir fizyolojik veya psikolojik durumun, meselâ idrak ve irade öğelerini yok edecek